

Historia i działalność Zakonu Cystersów w Jędrzejowie

Anna Suska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-0334-0807

Abstract

History and activity of the Cistercian Order in Jędrzejów

Each order has its own history of creation, and new rules or regulations are introduced. Most religious are perceived as clergy who, by joining a given congregation through their lives and activities, try to be closer to God and want to go towards it. The Cistercian Order helps by strict adherence to the rules of Saint Benedict, simplicity, poverty, work, and constant approach to Christ through asceticism, chastity, obedience, silence, community of life and devotion to the Mother of God. Through their lives and missionary activities, they contributed to the development of education, music and architecture. In their actions, they emphasized in particular the integration and development of the human person. It should be mentioned that the motto that has accompanied and is still very important in the life of monks is: *Ora et labora*, which is translated as: „Pray and work”. The slogan is argumentation in terms of work and prayer is extremely important and should be kept between these prices. In addition, by fulfilling their duties,

Anna Suska, mgr; magister pedagogiki specjalnej oraz nauk o rodzinie; od roku 2018 doktorantka pedagogiki w Katedrze Pedagogiki Chrześcijańskiej i Biografistyki Pedagogicznej na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; interesuje się badaniami z zakresu samotnego macierzyństwa, wypalenia zawodowego, stresu oraz działalności zakonu cystersów w Jędrzejowie.

annasuska1994@wp.pl

Facta Ficta.

Journal of Theory, Narrative & Media



the monks helped the community that was outside the walls of the monastery. Realizing their ministry, the Cistercians met people who were „unfaithful”. By their actions in currencies with quotas, they often became the guardians of recently established knight orders, but also attempts were made to convert them.

The Cistercian archiopathy in Jędrzejów in its history struggled with events that were unfavorable for development, for example: famine, Mongol invasion, Swedish deluge, partition of Poland, fires, or even the period of the Duchy of Warsaw. These circumstances caused: many people died, documents were destroyed, valuables of the abbey were robbed, the number of monks decreased, the property of monks was sold and economic development collapsed. However, the Cistercians take action every time.

The aim of the paper is to present the genesis of bringing the Cistercians to Polish lands and their settlement in Jędrzejów. Moreover, when discussing the aforementioned order, one cannot ignore the historic organs and the activities they conduct. For this purpose, the author analyzes, first of all, the history and activities of the Cistercian Order in Jędrzejów.

Keywords: Cistercians, order, activity, abbot, archiopathy, monastery

Wprowadzenie

Powstanie zakonu cystersów ściśle związane jest z ruchem reformatorskim, który przypada na XI i XII wiek. W czasie feudalizmu zakonnicy postanowili utrzymywać się z pracy wykonanej własnymi rękoma oraz opierać się na regule świętego Benedykta. Życie cysterskie jest ściśle związane i wsiąknięte w dziedzictwo monastyczne (Deklaracja Kapituły Generalnej zakonu cysterskiego o współczesnym życiu cysterskim 2011). Chcąc realizować swoje postanowienia, grupa mnichów zaplanowała zbudowanie nowego klasztoru. Prekursorem zakonu stał się święty Robert – opat klasztoru benedyktyńskiego w Burgundii. Wraz ze swoimi współbraćmi ruszył na odludne tereny w okolicach Dijon, gdzie utworzono nowy klasztor (Wyrwa 1990). Zakon cystersów został założony w 1098 roku w Burgundii, we Francji, zatwierdzony został jednak dwa lata później. Pomimo, że Robert był założycielem opactwa, wielu mnichów, którzy mu towarzyszyli, miało do niego pretensje, że wrócił on do poprzedniego klasztoru. Przez to wydarzenie postrzegany był jako „niecałkowity” twórca, gdyż sam go opuścił (Zakar 2011). Oprócz świętego Roberta innymi założycielami tego zgromadzenia byli: święty Alberyk z Citeaux i święty Stefan Harding.

Święty Alberyk z Citeaux był drugim opatem cystersów odpowiedzialnym za organizację nowego klasztoru. Mnisi zmienili swój czarny habit na biały lub szary, który miał czarny szkaplerz; zmiana miała nie dopuścić do farbowania białej szaty. Oprócz tego mieli strój uroczysty, który składał się z płaszcza z kapturem oraz białej kukulli. Ponadto zakonnicy, którzy byli nowicjuszami, mieli biały habit oraz takiego samego koloru szkaplerz, który był przepasany również białym pasem (Matwiejuk 2009). Od koloru habitu, jaki nosili, byli często nazywani „białymi mnichami”. Alberyk wprowadził nową instytucję, która była nieznaną regule świętego Benedykta, a wpiływała się do społeczności świeckich braci, czyli konwersów (Manteuffel

1955). Nowi członkowie uzyskiwali habit, składali śluby, a także wypełniali powierzone im prace, które pozwalały prawidłowo funkcjonować klasztorowi. Dzięki świętemu Alberykowi zakon uzyskał opiekę ze strony Stolicy Apostolskiej (Karsznia 2004).

Z kolei święty Stefan Harding był kontynuatorem surowego stylu życia. Istotną rolę odgrywało dla niego słuchanie Słowa Bożego w ciszy i skupieniu. Swoją edukację poszerzał w klasztorach benedyktyńskich opartych na tradycji celtyckiej. Zmierzając do Rzymu zagościł w klasztorze cystersów w Molesmes i wziął sobie za wzór duchowość świętego Roberta, co spowodowało, że pozostał w tym zakonie. Podczas gdy święty Stefan został opatem praca, którą wykonywali mnisi gwarantowała środki pozwalające się im utrzymać na przykład odzież, obuwie, żywność, a także narzędzia, dzięki którym mogli rozbudowywać swoje klasztory. Ponadto, święty Stefan wprowadził Kartę Miłości, inaczej Carta Caritatis, w której były zawarte przepisy zakonne, została ona zatwierdzona przez papieża Kaliksta II w 1119 roku (Matwiejuk 2009).

Geneza powstania Zakonu Cystersów w Polsce

W chwili, gdy cystersi zostali sprowadzeni do Polski, byli już osiedleni na innych terenach Europy. Ściągnięcie ich na ziemię polskie datuje się na rok 1140. Doprowadziły do tego działania osób wpływowych, to znaczy książąt i biskupów. Pragnęli oni, by zakonnicy swoją postawą pomagali w budowaniu i poszerzaniu rozwoju Kościoła. Miało się to odbywać na podstawie głównych zasad, jakie głósili cystersi, a mianowicie: zasady życia monastycznego (ściśle wiązało się z przestrzeganiem reguły św. Bernarda), przestrzeganie ubóstwa i pomaganie ubogim, dążenie do doskonałości chrześcijańskiej, z których wynikały takie cechy jak: pobożność, czystość, ale również pokutnicy, dla których najważniejsza jest cisza oraz życie w samotności, które wiązały się z tym, że nie brali oni udziału w życiu społecznym. Ponadto, zakonnicy swoimi postawami wykazywali dążenie do wewnętrznej doskonałości zarówno poprzez pracę, jak i modlitwę, która prowadziła do samego Boga (Wyrwa 1990). Główną zasadą głoszoną przez cystersów było (i wciąż jest) hasło: „Ora et labora”, to znaczy „Módl się i pracuj”. Oznacza ono, że ilość pracy równoważy ilość modlitwy, ukazując rozwój i pielęgnację charyzmatu tego, co dla tych mnichów jest bardzo ważne, wskazując równocześnie na bezgraniczną miłość oraz oddanie się służbie Bogu (Karsznia 2004). Ponadto, w życiu szarych mnichów bardzo ważną rolę pełnią:

(1). ascetyzm – dotyczący zarówno duszy, jak i ciała. Ponieważ oba te elementy mogą prowadzić do grzechu, mnisi stosowali następujące formy

ćwiczeń ascetycznych: posłuszeństwo Chrystusowi aż do śmierci, stałe bezżenstwo, częsta modlitwa w samotności oraz okresy ścisłego postu;

(2). czystość – serce człowieka miało być wolne w miłości do Jezusa; zasada ta nie polegała tylko na odmawianiu sobie fizycznej przyjemności oraz zachowaniu wstrzemięźliwości seksualnej, ale głównie o zachowaniu tej czystości oraz dążeniu do cnoty czystości. Można było ją osiągnąć przez wyrzeczenie się własnych pragnień, a także przekazanie siebie Chrystusowi;

(3). posłuszeństwo – jawiło się pragnieniem wzorowania na Jezusie, ważne było, aby zakonnicy mieli otwarte serca na wezwania Ducha Świętego, żeby móc osiągnąć tę cnotę, należało podporządkować się przełożonym;

(4). ubóstwo – należało się wyrzec dóbr indywidualnych, wszystko to, co posiadali mnisi, było zawsze wspólne;

(5). „lectio divina”, czyli boskie czytanie – oznaczało, że Bóg przemawiał bezpośrednio do każdego, a mnich, który chciał dowiedzieć się, co oznaczają Jego słowa, musiał nauczyć się słuchać sercem;

(6). kult Matki Bożej – od chwili powstania zakonu uważano Matkę Boską za patronkę dlatego też każdy nowo powstały klasztor był pod Jej wezwaniem;

(7). wspólnota życia – miała na celu utworzenie jednego serca i duszy nie tylko przez modlitwę, posiadanie dóbr materialnych, lecz poprzez wspólne cele, obowiązki i aktywność. Takie zasady uczyły zakonników pomagania sobie wzajemnie;

(8). milczenie – było wyjątkowo podkreślane po ostatniej modlitwie, wtedy też nikt nie mógł odezwać się aż do porannej modlitwy; milczenie pomagało uczyć mnichów wnikliwego słuchania;

(9). praktyka postna – zwłaszcza w czasie trwania Wielkiego Postu, świąt kościelnych, polegała głównie na zachowaniu wstrzemięźliwości w jedzeniu oraz picciu; celem było doświadczenie cierpienia Chrystusa (Morajko 2006).

Po sprowadzeniu mnichów na ziemię polskie rozpoczął się okres procesu fundacyjnego, który jako jeden z pierwszych odbywał się w Jędrzejowie. Obecność cystersów miała na celu głównie motyw religijny składający się z dwóch elementów. Pierwszy, dewocyjny, inaczej określane był jako pobożność, potwierdzająca bezpośrednią wiarę, wynikającą z określenia zewnętrznego. Jako członek chrześcijańskiej społeczności człowiek miał żyć z Bogiem w jedności. Drugi komponent miał charakter eschatologiczny, mający swoje odniesienie w stosunku do rzeczy ostatecznych, takich jak na przykład śmierć, sąd odbywający się zaraz po śmierci. Oba te elementy tworzą jedną całość, ponieważ jeśli nie ma pierwszego składnika – dewocyjnego – spełnienie drugiego – eschatologicznego – nie będzie możliwe. Czynniki te są ważne zarówno dla cystersów jak i fundatorów, gdyż obie te społeczności

dążą do osiągnięcia doskonałości Boga, miłując przy tym Najwyższego Stwórcę, posiadając dobra doczesne, chcą uzyskać zbawienie, dlatego oddają się modlitwie (Wyrwa 1990).

Zarówno w Europie, jak i w Polsce mnisi osiedlali się w miejscach odosobnionych, z dala od ludzi. Zamieszkując dany teren, rozpoczęli tworzenie nowych osad na obszarach, które często były nieużytkami rolnymi oraz mieściły się na gruntach podmokłych. Cystersi zajmowali te odłogi, aby zajmować się rolnictwem, stanowiącym podstawę ich utrzymania, co wpłynęło na rozwój ziemi polskich pod kątem uprawy roślin, hodowli zwierząt, wytwarzania narzędzi oraz rzemiosła. Dzięki ich dużej wiedzy zaczęło powstawać coraz więcej nowych młynów, kuźni, sadzono nowe odmiany roślin i drzew, hodowano inne rodzaje zwierząt. Wszechstronność mnichów spowodowała, że ich wiedza dotycząca architektury była wykorzystywana nie tylko do budowania klasztorów, lecz także do wznoszenia innych architektonicznych konstrukcji (Drożdżik & Wcześny 2009).

Rozwój zakonu cystersów w Jędrzejowie

W drugiej połowie XII wieku na ziemiach polskich rozwinęło się zapotrzebowanie na fundacje klasztorów cysterskich. Rozwój instytucji obejmował dwa etapy: pierwszy występował w wieku XII, a drugi w XIII. Do głównych rejonów, w których najczęściej osiedlali się mnisi, należały między innymi: Małopolska, Wielkopolska, Śląsk i Pomorze (Wyrwa 1990).

W Małopolsce powstało sześć klasztorów w: Jędrzejowie, Wąchocku, Sulejowie, Koprzywnicy, Mogile i Szczyrzycu. W Wielkopolsce również założono sześć klasztorów: w Łeknie, Łądzie, Gościkowie-Paradyżu, Przemęcie, Bledzewie i Obrze. Na Śląsku także sześć: w Lubiążu, Henrykowie, Krzeszowie, Kamieńcu, Jemielnicy, Rudach Śląskich. Na Pomorzu również tyle samo: w Kołbaczu, Oliwie, Bierzwniku, Mironicach, Bukowie Pomorskim i Pelplinie. Na Kujawach jedynie w Byszewie (Karsznia 2004: 70).

Cechą charakterystyczną fundacji Małopolskich było to, iż budowane były one z kamienia, który dla murów musiał być gruby i ciosany. Całość budowli miała kształt bazylikowy, czyli posiadała niewielkie okna umieszczone tuż pod dachami bocznych naw. W środku znajdowały się sklepienia, najczęściej krzyżowe. Śląskie i Wielkopolskie fundacje cechowała budowla z kamienia, ale dodatkowo z cegieł. Natomiast na Pomorzu klasztory budowane były zgodnie z architekturą gotycką (Matwiejuk 2009).

Najstarszym oddziałem zakonu, który został wybudowany w Polsce, był klasztor w Brzeźnicy, a dokładnie w dzisiejszym Jędrzejowie. Miasto to mieści się w województwie świętokrzyskim, w okolicach trasy na Kraków

oraz Kielce. Nieopodal znajdują się dwie rzeki: Jesionka oraz Brzeźnica. Ów klasztor był dwudziestym pierwszym oddziałem, przez co zyskał miano „Moriumundus Minor” (Dudek 1991: 14).

Miejsce, gdzie zaczął powstawać klasztor, odpowiadało głównym postulatom cystersów. Teren ten był oddalony, w niedalekiej okolicy znajdowała się rzeka oraz liczne lasy. Opactwo w Jędrzejowie otrzymało również nazwę Andreovia, co nawiązywało do apostoła, świętego Andrzeja, któremu zakonnicy powierzyli misję na terenach Rusi, dlatego nazwa ta oznaczała „Drogę św. Andrzeja” (Dudek 1991: 14-15).

Kościół został wymurowany przez kanonika krakowskiego Jana Gryfitę oraz jego brata, palatyna krakowskiego – Klemensa z Klimontowa. Jan przekazał zakonowi fragment swojego majątku, między innymi działki rolne mieszczące się w różnych, ale pobliskich miejscowościach. Cystersi do Jędrzejowa przybyli pod przewodnictwem ojca Mikołaja, który był pierwotnym założycielem, przełożonym, a także organizatorem. Przyczynił się on do „zawiązania na naszej ziemi stosunków z kulturą francuską” (Dudek 1991: 15). Wtedy też zakonnicy podjęli decyzję o początku budowy klasztoru. Ich budowa miała kilka faz, istotne było to, iż wzorowali się na budowli kościoła w Fintenay. Oprócz tego w 1149 roku opactwo otrzymało uprawnienia fundacyjne z rąk księcia Bolesława Kędzierzawego. Dzięki tym prawom zakonnicy nie musieli płacić danin, jako zwolnieni z tego obowiązku (Dudek 1991). Ważnym dokumentem było pismo wskazujące dane fundacji, między innymi jego uposażenie oraz wszystko to, co przekazał arcybiskup. Ów dokument został sporządzony przez metropolitę gnieźnieńskiego Jana w 1153 roku (Dobosz 1990).

Jednym z początkowych etapów konstrukcji było wzniesienie naw: głównej i bocznej w 1166 roku. W budowie klasztoru zakonnikom pomógł Achard, który był magistrem sztuki budowlanej. Rozpoczętą budowlę poświęcili dwaj metropolici: arcybiskup gnieźnieński – Jan oraz krakowski biskup – Gedko. Odbyło się to w święto przekazania relikwii św. Wojciecha, czyli 20 października około 1166 roku. To wydarzenie pozwoliło cystersom uzyskać lepsze stosunki z władzami Polski, dzięki czemu zakonnicy byli mile widziani na ziemiach polskich. Spowodowało to w XII wieku powiększenie przez mnichów ich terenów poprzez podporządkowanie pobliskich obszarów. Coraz bardziej prężny rozwój wiązał się ponadto z powiększeniem się hodowli zwierząt, a dokładniej bydła (Dudek 1991).

Opactwo jędrzejowskie odegrało dużą rolę w momencie, gdy zmarł książę Kazimierz Sprawiedliwy i w murach klasztoru z wizytą przebywał książę Mieczysław Stary, co umożliwiło mnichom działanie także poza murami klasztoru. Warto podkreślić, że cystersi byli przychylni planom reform, jakie chciał wprowadzić arcybiskup Henryk Kietlicz. Poparcie metropolity przez

mnichów podkreśliło funkcję, jaką wówczas pełnili, a mianowicie publiczno-kościelną. Poprawne przestrzeganie reguły oraz prawidłowo funkcjonujące gospodarstwo sprawiło, iż zakonnicy mogli kontynuować, a potem ukończyć budowę kościoła i klasztoru bazylikowego w 1210 roku. Data ta miała ważne znaczenie dla zakonników i klasztoru, ponieważ Wincenty Kadłubek, który wówczas był biskupem krakowskim, dokonał trzech konsekracji. Poblógosławienie to było poświęcone patronce zakonu, czyli Wniebowziętej Najświętszej Marii Pannie. Ponadto ówczesny papież, Innocenty II, przyczynił się do tego, aby opaci byli zwolnieni z papieskiej dziesięciny, a także zostali objęci opieką Stolicy Apostolskiej (Dudek 1991).

Osiem lat później, kiedy opatem został Teodoryk, sprawujący tę funkcję od 1213 do 1246 roku, postanowił (Bukowski, 1990: 186) przyjąć do klasztoru metropolitę Wincentego Kadłubka (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006). Jego wstąpienie wynikało z zafascynowania postacią świętego Bernarda. Wyróżniał się on pochodzeniem, ponieważ był jednym z pierwszych Polaków, który otworzył klasztor dla kolejnych powołań. Za Teodoryka opactwo doznało nieszczęścia spowodowanego głodem oraz związaną z tym śmiercią dużej liczby mieszkańców. Początek tych katastrof miał miejsce w 1222 roku i trwał przez dwa lata. Jednak w 1228 roku, dzięki pomocy matki księcia Bolesława, Grzymisławy, opactwo odzyskało wcześniejsze przywileje książęce, w tym między innymi prawo sądowe i ekonomiczne. Kolejne tragedie przyniósł okres wojen, podczas których klasztor został zdobyty przez wojska Konrada Mazowieckiego, będąc przyczyną dużych zniszczeń budynku. Chcąc wesprzeć mnichów, książę Bolesław Wstydlivy oddał im trzy pobliskie wsie oraz przyznał różnorodne uprawnienia, w tym na przykład łowieckie. Należy nadmienić, iż w 1235 roku wojewoda krakowski Teodor Gryfita sfinansował klasztor cystersów na Podhalu, a dokładniej we wsi Ludźmierz. Kościół ów był pod wezwaniem Matki Bożej, stał się też filią opactwa w Jędrzejowie (Dudek 1991).

Wszystkie te zdarzenia oraz samo powstanie zakonu cystersów doprowadziło do powiększenia i rozbudowy miasta, bowiem w 1271 roku Jędrzejów otrzymał prawa miejskie, przyznane przez księcia Bolesława Wstydliwego. Z biegiem czasu, wraz z rozwojem miejscowości, klasztor stawał się coraz bardziej znany i potrzebny, przyczyniając się do rozwoju różnych gałęzi przemysłu, na przykład górniczego. To właśnie cystersi rozbudowywali Jędrzejów, stawiając między innymi folwarki, młyny oraz prowadząc hodowlę zwierząt (Drożdżik & Wcześny 2009).

Gdy stanowisko opata zajął Mikołaj Odrowąż z Rembieszyc w 1447 roku, nadano mu miano „budowniczego opactwa” (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006: 10). Jego zafascynowanie budowlami stylu gotyckiego spowodowało, że chciał, aby taką właśnie formę umieścić w opactwie

jędrzejowskim. Spowodowało to powstanie kolejnych zabudowań nie tylko o przeznaczeniu gospodarczym, ale również szpitalnym, co stanowiło *novum* na ziemiach polskich. Mnisi kształcili się w Krakowie, dzięki czemu w XV wieku otrzymali miano „kanoników katedry krakowskiej”. Kiedy opatem był Mikołaj, klasztor odwiedzało wiele ważnych osób, między innymi król Jagiellończyk czy Jakub Wojewódzki. Po śmierci Mikołaja w 1497 roku, urząd przejął Jakub Michowski z Michowa, który dziewięć lat później opuścił zakon. Wtedy też jego miejsce zajął Stanisław Potocki (Dudek 1991).

Kolejne lata to dalszy rozwój i rozrost klasztoru, którego opaci starali się iść z duchem czasu oraz wprowadzać nowe modyfikacje. Przemiany te doprowadziły do tego, że około 1585 roku uchwalono przywileje Komendy, co oznaczało, że mnisi mogli przedstawić opata, który został zarekomendowany przez króla. Działania tego prawa miały na celu obniżenie opłat klasztornych oraz unormowanie własnego dorobku. Pierwszym opatem, który został powołany z rąk króla Batorego w roku 1585, został Stanisław Reszka (Dudek 1991).

Aby poprawić sytuację, w jakiej znaleźli się zakonnicy, panujący wówczas król nominował w 1624 roku na opata Remigiusza Koniecpolskiego, który swoją postawą poszerzał uznanie błogosławionego Kadłubka. Oprócz niego równie zafascynowany postacią Mistra był brat Benedykt pełniący ów funkcję konwersa i profesa jędrzejowskiego, który dążył do przeniesienia zwłok jego sympatyka – Kadłubka. Zmierając do osiągnięcia tak ważnego wydarzenia, własnoręcznie przygotował nagrobek, do którego w 1633 roku złożono przewiezione szczątki Wincentego. Wydarzenie to spowodowało, że coraz więcej osób zaczęło oddawać cześć błogosławionemu. Brat Benedykt odpowiedzialny był za powstanie wytwórni organów, przyczynił się do powstania ołtarza oraz był pomysłodawcą urządzeń do pomiaru czasu, a także usytuowania gwiazd (Dudek 1991).

Kolejnym opatem komendatoryjnym, około 1641 roku, został Aleksander Trzebiński. Był on kandydatem króla Władysława IV. Jednak aby otrzymać stanowisko, musiał spełniać pewne wymagania, a mianowicie: złożyć profesję i przyjąć habit. Ze wspomnianych wymagań mogła go zwolnić jedynie Stolica Apostolska (Bukowski 1990). Król oprócz opata mianował również jego przeora, którym został Aleksander Denhoff. Po śmierci przełożonego w 1644 roku, zajął on jego miejsce, stając się fundatorem wielu ołtarzy. Za czasów sprawowania przezeń urzędu, miał miejsce potop szwedzki, którego rezultatem była utrata majątku przez zakon (rozgrabiono także kosztowności należące do klasztoru) oraz upadek aktywności gospodarczej miasta. Przed śmiercią opata mnisi otrzymali od króla Jana Kazimierza przyzwolenie na to, aby podczas dokonania nominacji mogli oni wybierać opatów spośród siebie. Do tego czasu mnisi zgadzali się z wyborem króla,

lecz zmiana ta nastąpiła, gdy zgromadzeni mianowali na opata ojca Stefana Madalińskiego, który pochodził z Łądu. Władca był przeciwny, dlatego zaproponował metropolitę Andrzeja Olszewskiego, jednak nie zgodzili się na to zakonnicy, co spowodowało konflikty. Sytuację chciał rozwiązać urzędujący wówczas papież, który swoje racje tłumaczył następująco: opatem w klasztorze nie powinien być wyłącznie Abbas jako wybrany przez króla, lecz współwładzę powinien sprawować ktoś, kto pochodził z opactwa. Powyższa zasada została wprowadzona do klasztoru, obowiązując do XIX wieku (Dudek 1991).

Wszystkie poczynania papieża Innocentego XI spowodowały, że zaczęto wybierać opatów klasztornych. Jednym z pierwszych wybranych na ten urząd został Józef Bernard Zebrzydowski w 1699, który po roku zmarł (Dudek 1991). Początek wieku XVII okazał się bardzo trudnym okresem dla mnichów, ponieważ rozpoczęły się najazdy trzech wojsk: szwedzkich, rosyjskich oraz saskich. Odegrało to bardzo ważną rolę, gdyż miasto oraz klasztor doznały licznych grabieży, upadła także gospodarka. Dlatego też w 1711 roku cystersi chcieli, aby nowym ich przełożonym został Augustyn Wessela (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006), który podjął się odtworzenia klasztornych budynków i przyczynił się do odnowienia apteki, spalonej podczas najazdów. Od tego momentu rozpoczęła ona swoje zarobkowanie w murach zakonu (Dudek 1991). Augustyn zrezygnował z pełnienia obowiązków, ponieważ otrzymał propozycję, aby zostać biskupem i przyjął to zalecenie. Na jego miejsce zakonnicy powołali w 1723 roku Bernarda Łaszewskiego, któremu trzy lata później zaczął pomagać Jan Wojciech Ziemnicki (Bukowski 1990). Po śmierci ojca Bernarda jego stanowisko zajął ojciec Wojciech. W tym czasie dochodziło do wydarzeń o różnym charakterze. Jednym z nich był pożar w 1726 roku, który spowodował ogromne straty i spustoszenie budynków. Ziemnicki dokonał odbudowy klasztoru, za co otrzymał od Stolicy Apostolskiej miano dożywotniego przeora Apostolskiego. Oprócz tego Abbas Citeaux przydzielił ojcowi Wojciechowi „tytuł doktora Świętej Teologii i opata tytularnego Kolbacza” (Dudek 1991). Epizod ten miał miejsce w 1729 roku. Opat jednak na tym nie poprzestał, dążąc do ponownego ożywienia gospodarczego oraz do zapewnienia klasztorowi równowagi ekonomicznej. Ówczesne wydarzenia, które były związane z błogosławieniem Wincentego doprowadziły to tego, iż ojciec sfinansował luksusowy ołtarz, w którym zostały umieszczone szczątki Mistrza (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006). Około 1745 roku zlecił wykonanie organów, dzięki którym archiopactwo zasłynęło z gry na tym instrumencie. Przed śmiercią rekomendował, aby jego urząd objął ojciec Bernard Niegolewski, którego mnisi darzyli wielkim uznaniem. Funkcję opata przejął on w 1771 roku i kontynuował promowanie klasztornej muzyki. Za jego kadencji zakon

stał się najbardziej znany wśród pozostałych opactw. Co istotne, przeprowadził on podział administracyjny, aby nie dopuścić do załamania się klasztoru (Dudek 1991).

Przełomowymi wydarzeniami, które negatywnie dotknęły zakon były: trzeci rozbiór Polski, który doprowadził do problemów materialnych oraz śmierć ojca Bernarda (Dudek 1991). W 1800 roku miał miejsce pożar powodujący utratę między innymi biblioteki, archiwum oraz uszkodzenie całego klasztoru, łącznie z jego budynkami. Sprawilo to, że opactwo ciągle zmierzało ku ruinie (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006). W trakcie trwania pożaru opatem w zakonie był Gerard Barański, który nie mogąc samodzielnie uporać się z narastającymi przeszkodami, mianował na swojego pomocnika ojca Wawrzyńca Drzewieckiego, który później, w 1802 roku, został nominowany opatem. Był on ostatnim opatem w klasztorze jędrzejowskim, który chciał podtrzymać tradycje muzyczne (Dudek 1991).

W czasach Księstwa Warszawskiego opactwo jędrzejowskie było kontrolowane przez państwo. W 1819 roku car Aleksander I rozkazał, aby zniszczyć klasztor, jednak nie oznaczało to zakończenia istnienia samego archiopactwa, bowiem w 1856 roku budynki zostały zagospodarowane przez reformatów. Musieli oni opuścić mury klasztoru w 1870 roku, kiedy władze zaboru zdecydowały się ulokować tam seminarium nauczycielskie (Dudek 1991).

Istotne znaczenie dla funkcjonowania klasztoru miał rok 1913, ponieważ wtedy też powstała parafia, mieszcząca się nieopodal kościoła cysterskiego. Jej proboszczem został ksiądz Stanisław Marchewka, który działał od 1915 roku do 1941. Podejmował on różne działania na rzecz probostwa, między innymi organizował wiele uroczystości na cześć Mistra Wincentego, doprowadził do odbudowy budynków klasztoru (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006). Dodatkowo w 1916 roku założył sześć szkół, które mieściły się: na Podklasztorzu, w Skroniowie, Przysławiu, Sudole, Chorzewie i Laskowie. W pierwszych dwóch szkołach otworzył ponadto ochronki dla biednych dzieci. Rok później wznosił Dom Parafialny, w murach którego mieściły się: szkoła, ochronka, sklep udziałowy, kasa oszczędnościowa oraz jedno pomieszczenie było przeznaczone do różnych zebrań, przedstawień (Prawdź 1939).

Ponowne przybycie cystersów do klasztoru w Jędrzejowie przypadło na rok 1945. Początkowo opatem był ojciec Stanisław Kiełtyka (Dudek 1991). W czasie swojego przeoratu dokonał odbudowy klasztoru, kościoła, salki szkole przebudował na cele zakonne, a także rozpoczął nauczanie dydaktyczne w cysterskim Studium Teologicznym w Mogile. W 1946 roku w jędrzejowskim archiopactwie swoją aktywną działalność rozpoczął ojciec Gerard Marian Matuła, który sprawował służbę wikariusza parafii, był

również katechetą, organizował zajęcia w Studium Teologicznym, a następnie przejął obowiązki proboszcza (Chalcarz 1990). W drugiej połowie XX wieku prymas Wyszyński „podniósł klasztor do stopnia przeoratu samoistnego” (Dudek 1991: 37), czyli jego kierownictwem zajmowali się nie tylko przeorzy, odpowiedzialni za rozliczanie prac restauracyjnych, prowadzenie nowicjatu, parafii, misji, ale dodatkowo podejmowali trud związany z wdrożeniem procesu kanonizacji Kadłubka. W 1964 roku zakonnicy jędrzejowscy, aby upamiętnić dwusetną rocznicę beatyfikacji Wincentego, przygotowali wielką ceremonię, w której uczestniczyli: biskupi, kardynałowie Wojtyła i Wyszyński, prymas Polski, a także Opat Generalny Cystersów – Mons. Jednak dopiero z końcem 1990 roku klasztor ten otrzymał przywrócenie znaczenia opactwa, a jego opatem został ojciec Paweł Lubański (Dudek 1991).

Zabytkowe organy

Podczas swojego funkcjonowania klasztor jędrzejowski słynął z organów, powstałych w 1633 roku, a ich wykonanie zawdzięcza się ojcowi Benedyktowi, który rozwinął na terenie opactwa fabrykę organów. Następnie zostały one przebudowane, dzięki zaangażowaniu przeora Wojciecha Ziemnickiego (Dudek 1991). Przekonstruowania dokonali Józef Sitarski oraz Ignacy Fogler, którzy pochodzili z Kielc. Instrument na zewnątrz prezentuje się w sposób oryginalny. Ma on charakterystyczne zdobienia, między innymi faliste półkola, natomiast na pierwszym planie znajduje się pozytyw bezwieżowy, podtrzymywany przez filar. Trzy piszczałki znajdujące się w centralnej części, mają dekoracje w kształcie muszli, które odnoszą się do stylu rokokowego. Całe organy ozdobione są scenami ze *Starego Testamentu*, a dokładniej odnoszą się do *Księgi Psalmów*. Na samym dole znajduje się orzeł, który ma rozłożone oba skrzydła; jego obecność w takiej postaci jest symbolem Miłości Bożej oraz Chwały Kościoła. Na bokach ulokowane są dwie postacie, które stoją na filarach, wpisując się w symbolikę muzyczną. Pierwszą postacią znajdującą się po lewej stronie jest król Dawid, trzymający harfę, natomiast drugą jest święta Cecylia, która trzyma w jednym ręku zwój papieru, a w drugiej ręce pozytyw organowy. Na górze można zauważyć liczną grupę muzyków, którzy zdobią gzymsy (Kwiatkowska-Kropka, Drożdżik 2006). Wśród obecnych tam puttów z prawej strony jest niewiasta trzymająca w ręku drewniany instrument muzyczny, z kolei po lewej stronie jest widoczna postać grająca na drewnianym fagocie (Dudek 1991).

Wnętrze organów także jest niezwykle. Zawierają one czterdzieści dwa głosy, cztery ręczne klawiatury oraz jeden pedał. Klawiatury te mają niezwykle budowlę, ponieważ czwarty manual jest wysuwany ze spodu pierwszego

manuału, co powoduje, że dźwięk jest wydawany o ton wyżej (Kwiatkowska-Kropka, Drożdżik 2006). Organy te były i są przykładem dla innych zakonów, które tworząc je u siebie, wzorowali się na tych jędrzejowskich. Instrumenty te są połączeniem dwóch stylów między innymi rokoka i późnobarokowego (Drożdżik, Wcześny 2009).

Duże zainteresowanie muzyką przyczyniło się do tak wielkiego rozwoju i udoskonalania organów jędrzejowskich, że klasztor cystersów zaczął organizować doroczny Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej. Wydarzenie to ma miejsce w okresie wakacyjnym: lipcu bądź sierpniu (Kwiatkowska-Kropka & Drożdżik 2006).

Działalność cysterska

W klasztorze jędrzejowskim życie codzienne opierało się na trzech kluczowych działalnościach, a mianowicie: duszpasterskiej, gospodarczej i wychowawczej. Jeżeli chodzi o to pierwsze, cystersi działali nie tylko w sanktuarium błogosławionego Wincentego Kadłubka, ale także w wielu kaplicach oraz kościołach, znajdujących się w pobliskich miejscowościach oraz we wsiach, które do nich należały. Zadania związane z duszpasterstwem realizowali między innymi: kaznodzieje, spowiednicy oraz kapłani, którzy skierowani byli do konkretnej parafii, pełniąc funkcje proboszcza bądź wikarego. Mnisi sprawowali takie posługi ze względu na małą liczbę księży diecezjalnych. Ich służba miała charakter stałych, ale i też okazjnych duszpasterzy. W XIX wieku z ich apostołstwa korzystało coraz więcej parafii, jednak w każdym probostwie pracował tylko jeden zakonnik wyjątkiem były Złotniki, ponieważ tam spełniało swoje obowiązki dwóch cystersów. Wszelkie decyzje o podejmowaniu posług duszpasterskich ustalano w rozmowach z biskupem kieleckim (Gach 1990). Obecnie działalność duszpasterska opiera się głównie na sprawowaniu mszy świętej, nabożeństw, wizytach duszpasterskich oraz posłuchach w pobliskich placówkach, na przykład w szpitalu rejonowym.

Następną działalnością jest twórczość gospodarcza. Mnisi utrzymywali się głównie z uprawy roli, a także, podobnie jak inne zakony, posiadali duże majątki ziemskie. Ich prace polegały przede wszystkim na pielęgnowaniu ogrodów i obiektów oraz zbieraniu zbiorów z pól, które znajdowały się w pobliżu klasztoru. Natomiast konwersi zajmowali się pracami na działkach mieszczących się na całym obiekcie opactwa, a w szczególności w stodołach i spichlerzach. Wielu zakonników fascynowało się różnymi technikami związanymi z uprawą użytków, co spowodowało, że byli specjalistami w zakresie użyźniania gleby, rozplanowania pracy na roli oraz produkcji niezbędnych narzędzi, które mogli wykonać w swoich pracowniach. Rozwijając swój

dorobek gospodarczy, potrzebowali takich budynków jak: spichlerze, młyny, stodoły, cegielnie, kuźnie oraz stajnie. Niezbędne były również warsztaty, takie jak na przykład: bednarski, kołodziejski, w którym zajmowano się produkcją kół, rymarski do wytwarzania rekwizytów konnych oraz piekarnia. Ponadto cystersi wybudowali również pomieszczenie, które zarezerwowane było dla chorych, kaplicę oraz aptekę. W XVIII wieku apteka została odnowiona oraz wyposażona w więcej lekarstw przez opata Wessela. W swoim zaopatrzeniu posiadała leki, eliksiry, balsamy, napary, zioła, syropy, które były wykorzystywane nie tylko przez mnichów, ale także przez ubogich, zatrudnionych w gospodarstwie oraz sprzedawano je do innych miast. Zioła miały pochodzenie zwyczajne, były to te, które mnisi samodzielnie zbierali w pobliżu swojego klasztoru oraz nadzwyczajne, czyli zakupione. Środki z apteki wykorzystywano do leczenia zewnętrznego, na przykład oparzeń, i wewnętrznego (Gach 1990).

Ostatnią aktywnością była działalność wychowawcza. Każdego zakonnika wstępującego do klasztoru obowiązywał roczny bądź dwuletni nowicjat, który był okresem przysposobienia się do: życia w opactwie, złożenia profesji, czyli ślubów zakonnych oraz wykluczenie nieodpowiednich kandydatów. Nowicjusze, którzy złożyli śluby, uczyli się łaciny, śpiewu liturgicznego, uczestniczyli w studiach filozoficzno-teologicznych oraz uzyskiwali święcenia kapłańskie. W klasztorze znajdowało się tak zwane domowe studium prawa kanonicznego oraz filozoficzno-teologicznego. Nowicjusze jędrzejowscy, którzy byli najbardziej uzdolnieni, mogli kształcić się w Mogile, gdzie czas nauki przedstawiał się następująco: dwa lata filozofii oraz cztery lata teologii. Wraz z biegiem czasu mnisi zauważyli trudności w nauczaniu i szkolnictwie dlatego wytypowali duchownych do konkretnych zadań na przykład: zakładania szkół, nauczania, dbania o obiekty i pomieszczenia szkolne oraz organizowania środków do ich utrzymania. Szkoła, którą zarządzali zakonnicy jędrzejowscy, miała charakter elementarny (Gach 1990).

Podsumowanie

Zakon cystersów w Jędrzejowie jest najstarszym klasztorem założonym w Polsce przez szarych mnichów. Wydarzenia mające miejsce w ubiegłych stuleciach sprawiły, iż ów archiopactwo musiało zmagać się i sprostać licznym wyzwaniom, chociażby najazdom wojsk czy pożarom. Należy nadmienić, iż cystersi nie skupiali się tylko i wyłącznie na życiu zakonnym o charakterze duszpasterskim, lecz wykazywali się również działalnością gospodarczą oraz pedagogiczną.

Z biegiem lat klasztor przekształcił się z zamkniętej instytucji w otwartą. Obecnie miejsce to odwiedza wielu turystów oraz pielgrzymów, chcących poznać jego historię, architekturę oraz kult błogosławionego Wincentego Kadłubka, który odgrywa ważną rolę w życiu mnichów. Dlatego też zakonnicy jędrzejowscy, pragnąc szerzyć kult Kadłubka, organizują wiele wydarzeń kulturalnych, dzięki czemu dzieci i młodzież mogą lepiej zapoznać się z jego osobą. Bardzo ważna w życiu mnichów jest praca przy klasztorze, konserwacja oraz samodzielne dbanie o porządki mieszkalne.

Źródła cytowań

- BUKOWSKI, WALDEMAR (1990), 'Katalog Opatów Jędrzejowskich', w: Daniel Olszewski (red.), *Cystersi w Polsce w 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, Kielce: Wydawnictwo Jedność, ss. 179-204.
- CHALCARZ, ALEKSY (1990), 'Reorganizacja cystersów w czasach najnowszych i odnowienie opactwa w Jędrzejowie' w: Daniel Olszewski (red.), *Cystersi w Polsce w 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, Kielce: Wydawnictwo Jedność, ss. 127-150.
- 'Deklaracja Kapituły Generalnej zakonu cysterskiego o współczesnym życiu cysterskim'(2011), w: Piotr Chojnacki, Krzysztof Jankosz, Marcin Starzyński, *Poznać cystersów: studia i dokumenty*, Kraków: Wydawnictwo Astraia, ss. 255-307.
- DROŹDZIK, PIOTR, MAREK WCZEŚNY (2009), *Cystersi w Polsce*, Nowy Sącz: Wydawnictwo Goldruk.
- DUDEK, ALOJZY A. (1991), *Jędrzejów Achriopactwo Cystersów*, Warszawa: Wydawnictwo PTTK „Kraj.
- DOBOSZ, JÓZEF (1990), 'Proces fundacyjny i pierwotne uposażenie opactwa cystersów w Jędrzejowie', w: Daniel Olszewski (red.), *Cystersi w Polsce w 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, Kielce: Wydawnictwo Jedność, ss. 40-79.
- GACH, PIOTR PAWEŁ (1990), 'Opactwo jędrzejowskie w latach kasat zakonnych (koniec XVIII i XIX w.)', w: Daniel Olszewski (red.), *Cystersi w Polsce w 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, Kielce: Wydawnictwo Jedność, ss. 97-126.
- KARSZNIA, NIWARD STANISŁAW (2004), *Cystersi wczoraj i dziś*, Kraków: Wydawnictwo Klasztor u Ojców Cystersów.
- KWIATKOWSKA-KROPKA, BEATA, PIOTR DROŹDZIK (2006), *Klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, Jędrzejów: Wydawnictwo Goldruk.
- MANTEUFFEL, TADEUSZ (1955), *Papiestwo i Cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- MATWIEJUK, KAZIMIERZ (2009), *Życie liturgiczne w klasztorach cysterskich przed Soborem Watykańskim II*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- MORAJKO, KRZYSZTOF (2006), *Charyzmat zakonu cystersów*, Kraków: Wydawnictwo „Avalon”.
- PRAWDZIC (1939), *Wielkie dni Jędrzejowa: opis najważniejszych wydarzeń w dziejach klasztoru i kościoła błogosławionego Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie*, online: <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/1467/edition/1161/content>, [dostęp: 26.10.2020].

- WYRWA, ANDRZEJ M. (1990), 'Cystersi. Geneza, duchowość, organizacja życia w zakonie (do XV wieku) i początki fundacji na ziemiach polskich. Zarys', w: Daniel Olszewski (red.), *Cystersi w Polsce w 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, Kielce: Wydawnictwo Jedność, ss. 11-39.
- ZAKAR POLIKARP (2011), *Założenie klasztoru Citeaux*, w: Piotr Chojnacki, Krzysztof Jankosz, Marcin Starzyński, *Poznać cystersów: studia i dokumenty*, Kraków: Wydawnictwo Astraia, ss. 15-22.